

УДК 347.962

РОМАНІВ Х.Б., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: МІЖНАРОДНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ЗДОБУТКИ

***Анотація.** У статті досліджується поняття “права на справедливий суд”, розглядається зміст цього права в об’єктивному та суб’єктивному розумінні, визначаються структурні елементи цього права. Аналізується практика Європейського Суду з прав людини щодо розкриття змісту права на справедливий суд та її застосування вітчизняними судами. Робиться висновок щодо реалізації Закону України “Про забезпечення права на справедливий суд” та перспектив його подальшого впровадження.*

***Ключові слова:** право на справедливий суд, рішення Європейського Суду з прав людини, імплементація, впровадження.*

***Summary.** The article dwells upon the notion of “right to a fair trial”, the value of this right is considered in objective and subjective understanding, the structural elements of this right are determined. It analyses the practice of European court of human rights with regard to interpretation of right to a fair trial and its administration by national courts. The conclusion is drawn about the implementation of Law of Ukraine “On provision of right to a fair trial” and prospects of its further adoption.*

***Keywords:** the right to a fair trial, the decision of the European Court of Human Rights, implementation.*

***Аннотация.** В статье исследуется понятие “права на справедливый суд”, рассматривается содержание этого права в объективном и субъективном смысле, определяются структурные элементы этого права. Анализируется практика Европейского Суда по правам человека по раскрытию содержания права на справедливый суд и ее применения отечественными судами. Делается вывод о реализации Закона Украины “Об обеспечении права на справедливый суд” и перспективы для его дальнейшего применения.*

***Ключевые слова:** право на справедливый суд, решения Европейского Суда по правам человека, имплементация, внедрение.*

Постановка проблеми. У контексті європейської інтеграції правовий статус суду та його місце у національній правовій системі було втілено шляхом прийняття Закону України “Про забезпечення права на справедливий суд” [1], який передбачає внесення змін до ряду законодавчих актів процесуального характеру. Прийняття цього закону стало точкою відліку впровадження принципу права на справедливий суд серед принципів здійснення судочинства.

Актуальність дослідження права на справедливий суд, його структурних елементів, практики Європейського Суду з прав людини щодо розкриття змісту права на справедливий суд є безсумнівною, адже ефективно впровадження цього права не може обмежитися лише прийняттям однойменного закону. Разом з тим, низка елементів забезпечення цього права, які були передбачені законом, не є впровадженими у здійснення судочинства.

Результати аналізу наукових публікацій. Окресленою проблематикою займалася низка науковців, серед яких: С. Афанасьєв, А. Бучик, Н. Грень, М. Ентін, Р. Куйбіда,

Т. Руда, М. Савчин, О. Ткачук тощо. Однак залишається малодослідженим аналіз практики Європейського Суду з прав людини щодо змісту права на справедливий суд.

Метою статті є з'ясування правової природи права на справедливий суд, витоків його формування та нормативного закріплення, передумов і особливостей його ефективності здійснення на базі аналізу практики Європейського Суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Складність визначення поняття права на справедливий суд безпосередньо пов'язана із подвійною природою даного феномену. О. Ткачук визначає два напрямки, в яких дане право може знайти подальший розвиток: по-перше, як суб'єктивне право в контексті концепції прав людини, а по-друге, як система мінімальних вимог, дотримання яких має забезпечити держава під час звернення особи до суду, тобто як позитивне зобов'язання держави у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах [2, с. 190]. Про неоднозначність визначення даного поняття свідчить і позиція Н. Греня, який стверджує, що “право на справедливий суд має комплексну структуру, складається з багатьох елементів і ототожнення цього права виключно з справедливою процедурою є не цілком вірним” [3, с. 248].

Підтримуючи позицію зазначених науковців, вважаю, що дане поняття слід розглядати у суб'єктивному та об'єктивному розумінні:

1) як особисте немайнове право, що забезпечує і можливість звернення до суду за захистом порушених, невизнаних, оспорюваних прав, і безпосередньо сам захист такого права незалежним та безстороннім судом;

2) як об'єктивно виражену систему гарантій, що забезпечують реалізацію такого суб'єктивного права особи.

Комплексний характер права на справедливий суд визначається насамперед із нормативного закріплення даного поняття у низці міжнародно-правових актів.

Так, у статті 10 Загальної декларації прав людини проголошується право кожної людини на те, щоб її справу було розглянуто прилюдно та з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом [4]; стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначає право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [5]. У статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошується право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом, встановленим законом [6].

Комітет із прав людини та Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) дотримуються різних позицій з приводу надання державам можливостей самостійно визначати зміст норм щодо справедливого судового розгляду в межах положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у внутрішньому законодавстві. Зокрема, на відміну від лояльних у визначенні даних питань рішень ЄСПЛ, які будуть проаналізовані далі, Комітет із прав людини дотримується безальтернативного підходу. У зауваженнях загального порядку № 32 про права на справедливий судовий розгляд зазначено, що у статті 14 містяться гарантії, яких держави-учасниці зобов'язані дотримуватись незалежно від їх юридичних традицій і національного права. Хоча вони повинні повідомляти, яким чином ці гарантії інтерпретуються в їх відповідних правових системах, Комітет зазначає, що основний зміст встановлених Пактом гарантій не може визначатись лише з огляду на положення національного права [7].

Будучи нормативно невизначеним та змістовно неоднорідним поняттям, питання про суть даного права та його структурні елементи викликає у науці безліч дискусій.

М. Ентін виділяє чотири структурні елементи права на справедливий суд: органічні, інституційні, процесуальні та спеціальні. До органічних при цьому відносить ті, що забезпечують ефективну реалізацію зазначеного права; інституційними є критерії відповідності визначеним стандартам судової системи держави загалом та кожного конкретного судового органу зокрема; процесуальні – забезпечують реальну участь особи або її представника в розгляді справи, змагальність процесу, рівність сторін та розумні строки судового розгляду; спеціальні – це додаткові гарантії, визначені в пунктах 2 і 3 Конвенції та стосуються додержання універсальних вимог справедливого розгляду справи з урахуванням особливостей кримінального процесу [8, с. 87]. С. Афанасьєв дотримується аналогічної точки зору та розкриває зміст органічних елементів через механізми, які забезпечують ефективний доступ до правосуддя по цивільних та кримінальних справах і в однаковою мірою по виконанню рішень, а спеціальні елементи з його точки зору являють собою додаткові гарантії здійснення правосуддя з урахуванням особливостей кримінальної процесуальної діяльності. Вони необхідні для захисту прав суб'єктів, які підозрюються чи обвинувачуються у здійсненні кримінально караного злочину і до цивільного судочинства не відносяться [9, с. 23].

По-іншому структуру даного права визначає А. Бучик, яка виділяє в контексті даного права: право на доступ до суду, принцип рівності можливостей, незалежний та неупереджений суд, розумні строки розгляду, публічність розгляду справи, презумпція невинуватості, процедурні гарантії учасників правовідносин [10, с. 3-4].

Виходячи з конструкції ч.1 ст. 6 Конвенції, можна зробити висновок, що у ній закріплено такі елементи права на судовий захист:

- 1) право на розгляд справи;
- 2) справедливість судового розгляду;
- 3) публічність розгляду справи;
- 4) розумний строк розгляду справи;
- 5) незалежність та безсторонність суду, встановленого законом.

Беручи за основу критерій часової межі здійснення одного з вищенаведених процесуальних прав, вважаю, що такі можна поділити:

- ті, що пов'язані з можливістю звернення до суду;
- ті, що реалізуються в ході судового засідання.

До першої групи належить право на розгляд справи або право на доступ до правосуддя, що є визначальним та основоположним у судовому процесі. Зокрема, у справі *“Голдер проти Великої Британії”* Суд зазначив, що “конструкція права на справедливий суд була би безглуздою та неефективною, якби вона не захищала право на те, що справа взагалі буде розглядатися” [11]. Варто зазначити, що вітчизняні суди у своїй практиці при мотивуванні судових рішень посилаються на цю справу [12; 13]. Загалом, єдиний державний реєстр судових рішень налічує 126 кінцевих процесуальних документи у формі рішення чи постанови у цивільних та господарських справах.

У справі *“Салонтаджи-Дробняк проти Сербії”* (пункт 132) Суд зазначив, на “право на суд”, в якому право на доступ до суду є одним з його аспектів, може посилатися кожен, хто небезпідставно вважає, що втручання у реалізацію його або її прав цивільного характеру є неправомірним (рішення від 13 жовтня 2009 року) [14].

До другої групи належать усі інші процесуальні права, серед яких право на справедливий судовий розгляд, публічність розгляду справи та проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; розгляд справи належним складом суду; незалежність і безсторонність суду тощо.

Однак, це лише приблизний перелік гарантій, які змістовно включають у себе право на справедливий суд. Кожна з держав-членів як суб'єкт імплементації міжнародно-правових актів, вправі на власний розсуд визначати зміст того чи іншого права. Зокрема, у справі “*Delcourt v. Belgium*” Суд зазначив, що “у демократичному суспільстві у світлі розуміння Конвенції, право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення статті 6 не відповідало б меті та призначенню цього положення” [15].

Таким чином, з огляду на універсальний характер, право на справедливий суд повинно слугувати дієвим засобом захисту інших прав особи. Фактично забезпечення даного права є основою організаційної діяльності суду та процедури вирішення ним юридично значущих справ. Основоположна роль і визначальне місце права на справедливий суд у контексті захисту прав людини вимагають належної імплементації цього інституту у національне законодавство та ефективного контролю за його здійсненням.

Протягом тривалого періоду розвитку вітчизняного законодавства право на справедливий суд взагалі не було закріплено у ньому.

Конституція України у статті 129 прямо не визначила принцип справедливості серед основних засад судочинства. Проте, окремі його складові передбачені у розділах I Загальні засади і II Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Зокрема, у ст.55 Конституції України [16], як і у ст. 7 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” [17], гарантовано право на судовий захист.

У Цивільному процесуальному кодексі України з моменту його прийняття завданням цивільного судочинства було визначено справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [18].

Новий етап у гарантуванні права на справедливий суд розпочався з прийняттям 12.05.15 р. однойменного Закону України “Про забезпечення права на справедливий суд” [1]. Можна сказати, що у цьому Законі відбулося безпосереднє закріплення “права на справедливий суд” як такого, хоч й в дещо обмеженому, порівнюючи з Конвенцією ЄСПЛ, вигляді.

Серед нововведень Закону слід виокремити наступні:

- запровадження конкурсного порядку добору на всі суддівські посади, зокрема й у суди вищого рівня;

- підвищено відкритість діяльності суддів, адже кожен отримав можливість здійснювати відеозапис судового засідання без спеціального дозволу суду, а усі без винятку судові рішення мають оприлюднюватися в єдиному державному реєстрі;

- посилено змагальність дисциплінарної процедури і запроваджено, замість двох, шість дисциплінарних стягнень: попередження, догана, сувора догана, тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя (від місяця і до півроку), переведення судді до суду нижчого рівня та розгляд питання щодо звільнення судді з посади з підстав порушення присяги;

- забезпечено пряме оскарження рішень вищих судів до Верховного Суду.

Відповідно до висновків втілення конкретних рекомендацій Ради Європи у систему національного законодавства, Закон України “Про забезпечення права на справедливий суд” повністю врахував 27 рекомендацій у судовій сфері, ще 21 рекомендацію було враховано частково. Однак ключові рекомендації щодо обмеження політичного впливу Президента та Парламенту на судову систему, на жаль, було проігноровано [20].

Варто відзначити, що з моменту прийняття Закону України “Про забезпечення права на справедливий суд”, який повинен був стати точкою відліку реформування судової влади, минуло більше трьох років, а, отже, варто підводити певні підсумки. З реально закріплених у ньому елементів права на справедливий суд реально діючими є зміни до процесуальних кодексів, адже порядок проведення відеозапису судового засідання у всіх без винятку судах України змінився. Також можна вважати реалізованою норму закону про обрання суддів на адміністративні посади зборами суддів, а не їх призначення в адміністративному порядку. Протягом останнього року внаслідок формування на конкурсній основі складу Верховного Суду України було забезпечено пряме оскарження рішень вищих судів. Переатестація суддів всіх рівнів судової системи проходить завершальний етап.

Висновки.

Аналіз міжнародно-правового закріплення права на справедливий суд, розкриття змісту цього права Європейським судом з прав людини та його імплементації у національне законодавство дозволяють зробити наступні висновки. Попри недоліки, пов’язані з прийняттям Закону України “Про забезпечення права на справедливий суд”, даний нормативно-правовий акт є чи не першим кроком на шляху до нормативного закріплення права на справедливий суд у світлі положень міжнародних актів загалом та практики Європейського суду з прав людини зокрема. Реальне подальше втілення досліджуваного права у юридичну практику України не потребує прийняття ще кількох законів. Станом на сьогодні, розвиток права на справедливий суд потребує виконання закріплених у Законі України “Про забезпечення права на справедливий суд” його елементів. Крім того, практику розкриття змісту права на справедливий суд Європейським судом з прав людини повинні вивчати та застосовувати вітчизняні суди таким чином не даючи залишитися такою фундаментальному праву лише закріпленим у законодавстві.

Використана література

1. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12.02.15 р. № 192-VIII ; у ред. від 30.09.16 р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>
2. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд / *Visegrad Journal on Human Rights*. – 2016. – № 1/2. – С.188-193.
3. Грень Н. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. – (Юридичні науки). – 2016. – № 837. – С. 247-251.
4. Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 217 А(III) від 10 грудня 1948 р. // *Офіційний вісник України*. – 2008. – № 93. – Ст. 89.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ООН від 16 грудня 1966 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043;
6. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04 листопада 1950 р. // *Офіційний вісник України*. – 1998. – № 32. – Ст. 270.
7. Справедливое судебное разбирательство в международном праве : юридический сборник. – Издатель : “Organization for Security and Cooperation in Europe”, 26 сентября 2012 года. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true>
8. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза // *Конституционное право : Восточноевропейское обозрение*. – 2003. – № 3(44). – С. 85-97.

9. Афанасьев С.В. Право на справедливое судебное разбирательство : общая характеристика и его реализация в российском гражданском судопроизводстве : монография / С.В. Афанасьев. – Саратов : Научная книга, 2009. – 312 с.

10. Бучик А. Стандарти справедливого суду в розрізі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / Віче. – 2015. – № 22. – С. 2-5.

11. Case of Golder v. The United Kingdom № 4451/70. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#{fulltext : CASE%20OF%20GOLDER%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM}>, [documentcollectionid2 : “GRANDCHAMBER”, “CHAMBER”], itemid : [001-57496]}

12. Про примусове виконання обов’язку в натурі : Постанова Вишого Господарського суду України у справі № 22/188 за позовом закритого акціонерного товариства “Гефес Інтернейшнл” до приватного акціонерного товариства “Науково-виробниче об’єднання “Агрокомплекс”. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28254300>

13. Відшкодування моральної шкоди за створення відповідачем перешкод у використанні права позивача на звернення до суду, про визнання документів письмовими доказами та визнання незаконною бездіяльність відповідача : Додаткове рішення Вінницького районного суду Вінницької області у справі №128/2861/16-ц за позовом ОСОБА_1 до Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66663506>

14. Case of Salontaji-Drobnjak v. Serbia N 36500/05. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{appno : \[36500/05\], itemid : \[001-94985\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{appno : [36500/05], itemid : [001-94985]})

15. Case of Delcourt v. Belgium №2689/65. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{fulltext : \[Delcourt%20v%20belgium\],documentcollectionid2 : \[“GRANDCHAMBER“, “CHAMBER”\], itemid : \[001-57467\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{fulltext : [Delcourt%20v%20belgium],documentcollectionid2 : [“GRANDCHAMBER“, “CHAMBER”], itemid : [001-57467]})

16. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 132/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

17. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.16 р. №1402-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2016. – № 31. – Ст. 545.

18. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.04 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

19. Право на справедливий суд : інші аспекти / Р. Куйбіда, Т. Руда. – (Центр політико-правових реформ; Українська Гельсінська спілка з прав людини). – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/pravo-na-spravedlyvyj-sud-inshi-aspekty-r-kujbida-t-ruda-tsentri-polityko-pravo-vyh-reform>

~~~~~ * * * ~~~~~